

Borba protiv nekažnjivosti mučitelja

*Izvod iz 14. opšteg izveštaja,
objavljen u 2004*

25. *Svrha postojanja* CPT-a je sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Komitet ne gleda u prošlost, već u budućnost. Međutim, u okviru svoje preventivne funkcije, CPT se bavi i procenom efikasnosti mera i akcija preduzetih pošto je do zlostavljanja već došlo, s obzirom na to da te mere utiču na ponašanje službenih lica u budućnosti.

Svaka zabrana mučenja i drugih oblika zlostavljanja gubi na uverljivosti ako službena lica koja su takva dela počinila ne odgovaraju za svoje postupke. Ako se na informaciju koja ukazuje na zlostavljanje ne reaguje brzo i efikasno, službena lica koja su sklona zlostavljanju osoba lišenih slobode brzo će poverovati – i to s razlogom – da to mogu da čine nekažnjeno. Svi naponi uloženi u promovisanje ljudskih prava, putem stroge selekcije prilikom zapošljavanja i stručne obuke, biće osuđeni na neuspeh. Ako se ne budu preduzimale efikasne mere, sve osobe koje su u pitanju – kolege, viši rukovodioci u policiji, istražni organi – doprineće koroziji onih vrednosti koje čine samu osnovu demokratskog društva.

U suprotnom, ako se službeno lice koja izda naređenje, odobri, ne spreči ili sprovodi mučenje i zlostavljanje privede pravdi zbog počinjenog dela, biće poslata jasna poruka da se takvo postupanje neće tolerisati. Takva poruka, pored toga što ima veliku odvratajuću ulogu, pokazaće i široj javnosti da niko nije iznad zakona, pa ni oni čija je dužnost da ga štite. Saznanje da su osobe odgovorne za zlostavljanje izvedene pred lice pravde imaće pozitivan uticaj i na žrtve.

26. Borba protiv izuzimanja od odgovornosti mora početi kod kuće, tj. u okviru same službe (policijske ili zatvorske, vojnih vlasti, itd.). U mnogim slučajevima, kada uslede tvrdnje da je došlo do zlostavljanja od strane službenog lica, kolege se iz lojalnosti drže zajedno i uzajamno pomažu, a ponekad čak i prikrivaju protivzakonite postupke drugih kolega. Neophodna je pozitivna akcija, putem obuke i davanjem ličnog primera, kako bi se **razvila kultura ponašanja** u kojoj će se rad i druženje sa kolegama koji su vršili zlostavljanje smatrati neprofesionalnim – a i u pogledu napredovanja u karijeri, nesigurnim -, dok će se na rad u timu čiji članovi postupaju po zakonu gledati kao na ispravan i profesionalno nagrađiv.

Mora se stvoriti atmosfera u kojoj će se smatrati ispravnim prijaviti kolegu koji zlostavlja osobu lišenu slobode; mora biti sasvim jasno da krivicu za zlostavljanje ne snose samo počinioci takvog dela, već i svako lice koje zna, ili bi trebalo da zna, da se osoba lišena slobode zlostavlja, a to ne sprečava ili ne prijavi nadležnima. Da bi ovakva atmosfera zaživela, treba da postoji jasno definisana linija subordinacije, a treba uvesti i mere zaštite za one koji dojavu da je došlo do zlostavljanja.

27. U mnogim državama koje je CPT posetio, mučenje i dela kao što su zlostavljanje u toku vršenja dužnosti, primena sile u svrhu iznuđivanja izjave, prekoračenje ovlašćenja, itd., spadaju u posebna krivična dela za koja se sudi *ex officio*. CPT pozdravlja postojanje ovakvih zakonskih odredbi.

Međutim, CPT se uverio da organi tužilaštva u nekim zemljama imaju veliko diskreciono pravo u pogledu otvaranja preliminarne istrage kada dobiju informacije o mogućem zlostavljanju osoba lišenih slobode. Komitet smatra da tužilaštvo, čak i ako formalna tužba nije podneta, treba da **ima zakonsku obavezu da pokrene istragu** kad dobije uverljive informacije, iz bilo kog izvora, da je možda došlo do zlostavljanja lica lišenog slobode. S tim u vezi, zakonski okviri koji se odnose na snošenje odgovornosti biće ojačani ako zvanična službena lica (pripadnici policije, upravnici zatvora, itd.) budu i formalno imala obavezu da odgovarajuće nadležne organe odmah obaveste kada dobiju informacije koje ukazuju na to da je došlo do zlostavljanja.

28. Postojanje odgovarajućih zakonskih okvira nije samo po sebi dovoljna garancija da će svrsishodne mere biti preduzete u slučajevima navoda o mogućem zlostavljanju. Posebnu pažnju treba posvetiti **razvijanju svesti kod nadležnih vlasti** o važnim obavezama koje su dužne da ispunjavaju.

Kada se osobe pritvorene od strane službi za sprovođenje zakona izvedu pred sud i tužioca, za njih je to dobra prilika da kažu da li su bile zlostavljane ili ne. Čak i ako žalba u vezi sa zlostavljanjem nije podneta, ove vlasti će biti u poziciji da preduzmu blagovremene mere ako postoje drugi znaci (npr. vidljive povrede, opšti izgled neke osobe ili njeno ponašanje) koji ukazuju na to da je možda došlo do zlostavljanja.

Međutim, CPT tokom svojih poseta često sreće osobe lišene slobode koje tvrde da su se sudijama i/ili tužiocu žalile zbog zlostavljanja, ali da ovi nisu pokazali veliko interesovanje u vezi sa tim, čak ni kada su im pokazali vidljive telesne povrede. U nekoliko navrata predstavnici CPT-a su i sami imali prilike da se uvere u postojanje ovakvog scenarija. Na primer, Komitet je nedavno ispitivao sudski zapisnik u kojem su, pored tvrdnji o zlostavljanju, bili evidentirani podlivi i masnice po licu, nogama i leđima osobe lišene slobode. Uprkos činjenici da se ove informacije iz dosijea mogu smatrati *prima facie* dokazom o zlostavljanju, nadležni organi nisu pokrenuli istragu i nisu dali prihvatljivo objašnjenje za svoju neaktivnost.

Nije neuobičajeno da osobe lišene slobode tvrde kako su se plašile da se žale na zlostavljanje, zato što se saslušanje kod sudije ili tužioca odvijalo u prisustvu onih istih pripadnika službe za sprovođenje zakona koji su ih ispitivali, ili zato što im je bilo izričito rečeno da to ne čine, jer nije u njihovom interesu.

Sudske vlasti i tužilaštva moraju da preduzmu odlučne mere kada dobiju informacije koje ukazuju na moguće zlostavljanje. S tim u vezi, ove vlasti moraju da vode postupak na način na koji će osobama u pitanju biti omogućeno da kažu kako je sa njima bilo postupano.

29. Često nije jednostavno **utvrditi istinitost tvrdnji o zlostavljanju**. Neki oblici zlostavljanja (kao što su gušenje ili elektro-šokovi) ne ostavljaju vidljive tragove ili neće ostaviti tragove ako se vešto primenjuju. Slično tome, prisiljavanje osoba da stoje, kleče ili sede u neudobnom položaju satima, ili da budu dugo lišene sna, takođe neće ostaviti jasno vidljive tragove. Čak i snažni udarci mogu ostaviti slab trag na telu, koji se teško uočava i brzo bleđi. Zbog toga, kada sud ili tužilaštvo dobiju tvrdnje o vršenju ovakvih oblika zlostavljanja, ovi organi treba posebno da vode računa o tome da ne pridaju preveliku važnost odsustvu vidljivih povreda na telu osobe nad kojom je zlostavljanje vršeno. Isti princip važi *a fortiori* u slučaju navoda o zlostavljanju koje je prvenstveno psihološke prirode (seksualno ponižavanje, pretnje po život ili fizički integritet pritvorene osobe i

i/ili članova njegove porodice, itd.). Da bi se pravilno procenila verodostojnost tvrdnji o zlostavljanju, može biti potrebno da se ispituju sve osobe umešane u slučaj, da se blagovremeno sprovede inspekcija mesta gde je navodno zlostavljanje vršeno i/ili da se obavi specijalistički lekarski pregled.

Uvek kada osumnjičeni za krivično delo koji je izveden pred sudiju ili tužioca iznese tvrdnje o zlostavljanju, ti navodi treba da budu evidentirani u pismenoj formi, sudija treba da naredi da se odmah obavi pregled od strane veštaka sudske medicine (uključujući, ako je potrebno, i pregled kod psihijatra-veštaka sudske medicine) i treba da preduzme neophodne korake da obezbedi da se navodi adekvatno ispituju. Takav pristup treba primeniti bez obzira da li osoba ima ili nema vidljive telesne povrede. Štaviše, čak i u odsustvu izričitih tvrdnji o zlostavljanju, sudija bi trebalo da zahteva pregled od strane veštaka sudske medicine uvek kada postoji osnovana sumnja da je osoba izvedena pred sud mogla biti žrtva zlostavljanja.

30. Takođe je važno da ne postoje nikakve prepreke za kontakt između osoba koje tvrde da su zlostavljane (a koje su mogu biti i puštene na slobodu bez izvođenja pred sudiju ili tužioca) i lekara sudske medicine čije nalaze sud i tužilaštvo priznaju. Na primer, pristup lekaru ne treba da bude uslovljen prethodnim davanjem odobrenja od strane istražnih vlasti.

31. Posle mnogih poseta CPT je objavio izveštaje koji sadrže i procenu rada organa u čijoj je nadležnosti sprovođenje zvanične istrage i podizanje krivičnih i disciplinskih tužbi u slučaju tvrdnji o zlostavljanju. Prilikom vršenja procene CPT uzima u obzir praksu Evropskog suda za ljudska prava i standarde sadržane u raznim međunarodnim instrumentima. Postoji opšte prihvaćeni princip da je **uspešna istraga**, koja će dovesti do identifikovanja i kažnjavanja osoba odgovornih za zlostavljanje, od suštinskog značaja da bi zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja imala svrhe u praksi.

Poštovanje ovog principa podrazumeva da organi vlasti u čijoj je nedležnosti sprovođenje istrage imaju na raspolaganju sve neophodne resurse, kako ljudske tako i materijalne. Pored toga, istraga mora da bude sprovedena u skladu sa nekim osnovnim kriterijumima.

32. Da bi istraga u slučaju navoda o zlostavljanju bila uspešna, neophodno je da osobe koje su odgovorne za njeno sprovođenje budu nezavisne od lica na koje se ti navodi odnose. U nekim zakonodavstvima, sve žalbe o zlostavljanju počinjenom od strane policije ili drugih službenih lica moraju se podneti tužiocu, i on odlučuje – a ne policija – da li treba pokrenuti preliminarnu stragu po pritužbi za zlostavljanje ili ne; CPT pozdravlja ovakav pristup. Pa ipak, u praksi se često dešava da odgovornost za sprovođenje operativnog dela istrage ponovo pređe u ruke pripadnika organa za sprovođenje zakona. Učešće tužioca je tada ograničeno na izdavanje naređenja tim službenicima da sprovedu ispitivanje, podnesu izveštaj o rezultatima i na donošenje odluke o podizanju krivične tužbe. Važno je obezbediti da pripadnici organa za sprovođenje zakona zaduženi za istragu ne budu iz iste službe u kojoj su kolege protiv kojih se vodi istraga. Pod idealnim uslovima, osobe kojima je povereno sprovođenje operativnog dela istrage treba da budu potpuno nezavisne od službe za koju su vezani navodi o zlostavljanju. Pored toga, tužilaštvo mora da sprovede efikasan i temeljan nadzor nad operativnim tokom istrage vezane za navode o zlostavljanju od strane službenih lica. Tužilaštvo treba da ima na raspolaganju jasne smernice u pogledu načina na koji će nadzirati istragu.

33. Istraga u vezi navoda o mogućem zlostavljanju od strane službenog lica mora da bude sprovedena u skladu sa kriterijumom temeljnosti. Mora biti sprovedena na način kojim će se jasno utvrditi da li je upotreba sile ili drugih metoda bila opravdana u datim okolnostima, i identifikovati, ako je neophodno i kazniti, počinioc zlostavljanja. To nije obaveza vezana za ishod, već za način ili sredstva. Ona nalaže da se moraju preduzeti sve potrebne mere kako bi se obezbedili dokazi u vezi sa incidentom, uključujući, inter alia, identifikovanje i ispitivanje navodnih žrtava,

osumnjčenih i svedoka (npr. dežurnih policajaca, drugih pritvorenika, itd.), pronalaženje predmeta korišćenih za zlostavljanje i prikupljanje forenzičkih dokaza. U zavisnosti od slučaja, treba obaviti autopsiju koja će dati jasnu i preciznu sliku o nanetim povredama, kao i objektivnu analizu lekarskih nalaza, uključujući uzrok smrti.

Istraga takođe mora da bude sprovedena na sveobuhvatan način. CPT je nailazio na slučajeve gde je, uprkos brojnim tvrdnjama o incidentima i činjenicama koje su ukazivale da je došlo do zlostavljanja, obim istrage bio neprimereno sužen, a bitne epizode i okolnosti koje su ukazivale na zlostavljanje odbačene kao nevažne.

34. U ovom kontekstu, CPT želi jasno da izrazi zabrinutost u vezi prakse koja postoji u mnogim zemljama da pripadnici službi za sprovođenje zakona ili zatvorski čuvari nose maske ili kape sa prorezima u toku privođenja i ispitivanja ili u toku akcije suzbijanja nemira u zatvorima; jasno je da će maskiranje otežati identifikovanje potencijalnih osumnjičenih ako i kada dođe do tvrdnji o navodnom zlostavljanju. Ovakvu praksu treba strogo kontrolisati i primenjivati samo u izuzetnim i opravdanim slučajevima; takvih slučajeva, u kontekstu zatvora, ima vrlo malo.

Isto tako treba strogo zabraniti praksu koja postoji u izvesnim zemljama da se osobama u policijskom pritvoru stavlja povez preko očiju; ovakvo postupanje, što potvrđuju neki slučajevi sa kojima je CPT upoznat, može znatno da oteža pokretanje krivičnog postupka protiv onih koji muče ili zlostavljaju pritvorenike.

35. Da bi imala rezultata, istraga takođe mora da bude sprovedena brzo i bez odlaganja. CPT se susretao sa slučajevima gde su neophodne istražne aktivnosti bile neopravdano odlagane ili su tužilaštvo ili sudske vlasti nedvosmisleno pokazali nedostatak volje da upotrebe raspoloživa pravna sredstva kada bi do njih stigle tvrdnje ili bitne informacije koje su ukazivale na to da je došlo do zlostavljanja. Te istrage bile su odlagane u nedogled ili prekidane, a pripadnici službi za sprovođenje zakona na koje su se tvrdnje o zlostavljanju odnosile uspeli su u potpunosti da izbegnu krivičnu odgovornost za počinena dela. Drugim rečima, reakcija na ubedljive dokaze o ozbiljnom kršenju ovlašćenja dovela je do sprovođenja “istrage” koja teško može da se nazove tim imenom.

36. Pored gore navedenih kriterijuma za uspešno obavljanje istrage, treba navesti još jedan: šira javnost treba da ima dovoljan uvid u tok istrage ili njene rezultate, čime će se obezbediti snošenje odgovornosti, kako u teoriji tako i u praksi. Stepenu uvida javnosti može da se razlikuje od slučaja do slučaja. Kod posebno teških slučajeva javno ispitivanje može da bude primereno. U svim slučajevima, žrtva (ili, ako je potrebno, bliska rodbina žrtve) mora da bude uključena u vođenje postupka u onoj meri koja je neophodna da njeni legitimni interesi ne budu narušeni.

37. **Pokretanje disciplinskog postupka** je još jedna mera koje se može preduzeti u slučajevima tvrdnji o zlostavljanju i može se odvijati paralelno sa krivičnim postupkom. Treba temeljno ispitati disciplinsku odgovornost službenih lica na koje se tvrdnje odnose bez obzira na to da li se prekršaj u pitanju tretira kao krivično delo ili ne. CPT je preporučio određeni broj proceduralnih zaštitnih mera koje treba da se sprovode u ovom kontekstu; na primer, u sastavu komisije formirane za sprovođenje disciplinskog postupka protiv pripadnika policije treba da se nalazi bar jedan nezavisan član.

38. Ispitivanje u slučaju disciplinskog prekršaja počinjenog od strane službenog lica može sprovoditi i posebno interno odeljenje za istragu formirano u okviru službe koja je u pitanju. Međutim, CPT čvrsto podržava formiranje nezavisnog istražnog tela. To telo treba da bude ovlašćeno za pokretanje disciplinskog postupka.

Bez obzira na formalnu strukturu istražnog tela, CPT smatra da javnost treba da bude propisno upoznata sa njegovom funkcijom. Pored mogućnosti da se uloži pritužba direktno nadležnoj službi, javne službe, kao što je policija treba da imaju obavezu da evidentiraju svaku izjavu koja može poslužiti kao osnov za tužbu; u tom smislu treba uvesti odgovarajuće formulare koji će služiti kao potvrda da je pritužba zavedena i da će biti uzeta u razmatranje.

Ako se u datom slučaju otkrije da u postupanju službenog lica ima osnova za verovanje da je počinjeno krivično delo, istražno telo treba uvek – i bez odlaganja – direktno o tome da obavesti nadležno tužilaštvo.

39. Posebno treba voditi računa da osobe koje su bile žrtve navodnog zlostavljanja ne budu odgovarane od namere da ulože žalbu. Na primer, treba stalno imati na umu negativne posledice mogućnosti da službeno lice koje je navedeno kao počinitelj zlostavljanja podnese tužbu za klevetu protiv osobe koja ga optužuje za to delo. Mora biti uspostavljena ravnoteža u zaštiti legitimnih interesa obe strane. U tom smislu treba se osvrnuti na izvesne stavove iznete u poglavlju 28.

40. Takođe treba temeljno preispitati svaki dokaz o zlostavljanju od strane službenog lica koji je otkriven u toku **građanskog postupka**. Na primer, CPT preporučuje da se sprovede nezavisna istraga u slučajevima gde je došlo do naplate odštete ili vansudskog poravnjenja po pritužbama koje su uključivale i napad od strane službenog lica. Takvo ispitivanje bi trebalo da utvrdi da li, uz evši u obzir prirodu i težinu iznetih tvrdnji o zlostavljanju od strane pripadnika policije, pitanje pokretanja krivičnog i/ili disciplinskog postupka treba ponovo razmotriti.

41. Sasvim je sigurno da istraga, koliko god bila uspešno sprovedena, neće imati nikakvog značaja ako su **kaznene mere izrečene za zlostavljanje** neprimerene. Kada se zlostavljanje dokaže, treba da usledi odgovarajuća kazna. Ta kazna bi trebalo da ima snažan odvraćajući efekat. U suprotnom, izricanje blagih kazni može samo da pripadnike službi za sprovođenje zakona sklone zlostavljanju učvrsti u uverenju da to mogu da čine nekažnjeno.

Naravno, sudske vlasti su nezavisne i stoga mogu da, u okviru normi propisanih zakonom, izreknu primerenu kaznu u svakom pojedinačnom slučaju. Međutim, imajući u vidu te norme, namera zakonodavca mora biti jasna: krivičnopravni sistem treba da zauzme čvrst stav u odnosu na mučenje i zlostavljanje od strane pripadnika službi za sprovođenje zakona. Slično tome, kaznene mere izrečene po utvrđivanju disciplinske odgovornosti treba da budu primerene težini počinjenog dela.

42. Na kraju, **rešenost državnih vlasti** da se bore protiv izuzimanja od odgovornosti ne sme ničim biti dovedena u sumnju. Ako bi se to desilo, svako delovanje na drugim nivoima bilo bi otežano. Ukoliko i kada je to neophodno, državne vlasti treba bez oklevanja da pošalju jasnu poruku, putem formalne izjave sa najvišeg političkog nivoa, da će za mučenje i ostale oblike zlostavljanja mora postojati “nulta tolerancija”.